

Зоран Јевтовић

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

МАРКСОВИ ПОГЛЕДИ НА НОВИНАРСТВО И СЛОБОДУ ШТАМПЕ*

Сажетак

Свест да се посредством штампе идеје могу распростирати брже и ефикасније од било којег облика интерперсоналне комуникације, усмерила је од ране младости Марксово идеолошко опредељење ка пропагандним техникама и методама новинарства, али се о томе у научној јавности још увек недовољно говори. Тумачећи појаве и односе у тадашњем друштву, он је постепено креирао идентитет радничке класе, користећи медијске садржаје за образовање и просвећивање будућих припадника левице. Програми политичког деловања прво су изношени на страницама Нових рајнских новина, у којима је дубински продорно критиковао и разобличавао социјално-економску беду буржоаске елите, указујући на скривене механизме изабљивања пролетеријата. Да би превладао унутрашњу кризу капитализам производи спољне конфликте и ратове, међу првима је констатовао Маркс, закључујући како конзервативна и реакционарна штампа користи цензуру и лажне вести да би манипулисала јавним мњењем и капиталом. Постављајући темеље ангажоване и револуционарне штампе, он је конструисао пропагандне

---

* Рад је настао у оквиру пројекта број 179008, који реализују Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, и Универзитет у Нишу, Филозофски факултет а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

обрасце, технике и алате који се и данас користе у страначкој комуникацији.

Кључне речи: левица, штампа, Маркс, пропаганда, цензура, јавност.

У нашој историји мало је тако многоликих и свестраних личности какав је био Карл Маркс (нем. *Karl Heinrich Marx*); филозоф, социолог, политички економиста, историчар, правник, теоретичар уметности, али пре свега врхунски новинар! Многима је остао у памћењу као најжешћи критичар капитализма и родоначелник социјалистичких идеја, лидер радничких покрета и вођа *Прве интернационале*, али је мање познато како је журналистички ангажман вешто користио за масовно промовисање нових и оригиналних погледа на свет и друштво. Некадашњи младохегеловац¹ још у младости је уочио спрегу мишљења и битка, духа и стварности, јасно се опредељујући за практичну интерпретацију човековог односа према свету и деловању унутар њега. Маркс је још тада схватао да медије не треба посматрати само као „неутрални систем за испоручивање порука“, већ више као утицајна средства којима се мења друштвено окружење, што ће касније истраживати припадници тзв. *Торонтске комуникационе школе*,² а још снажније заступати чланови *Франкфуртске школе мишљења*.³

1 Ово је синтагма којом се означавају припадници друге генерације заступника Хегелових учења о левици, под којом се у овом случају подразумевају они мислиоци који су развијали радикална гледишта у теолошким, филозофским и политичким питањима, полазећи од просветитељске критике хришћанства (*L. Feuerbach, A. Ruge, K. Fischer*) и револуционарног бунта против владајућих политичких односа (*K. Marx, F. Engels, M. Stirner, B. Bauer, D. F. Strauss, M. Hess*).

2 *Торонтску школу* је на истоименом Универзитету засновао теоретичар политичке економије Харолд Инис (*Harold Adams Innis*), а касније продубио контроверзни теоретичар и филозоф медија Маршал Меклуан (*Herbert Marshall McLuhan*). Теоријски модел темељио се на два начела: нове комуникацијске технологије слабе старе основе економске моћи, при чему су време и простор темељне димензије власти. Њихово схватање о антрополошком технолошком детерминизму значи да се људи понашају под утицајем технологије, да их она мења и прилагођава тако што одређује њихову комуникацију.

3 Према мишљењима већине припадника ове школе (Теодор Адорно, Ерих Фром, Херберт Маркузе, Валтер Бењамин и Јирген Хабермас) главни циљ филозофије је да схвати друштвене структуре које доминирају људима и угњетавају их, па теорија добија задатак да такве односе промени. *Критичка теорија медија* штампу посматра као индустрију (с)вести, при чему у првом плану није класна свест пролетеријата, већ критика масовне културе и уметности у добу ширења масовних средстава за пренос информација.

Отуда ће у фокусу овог рада бити Марксова новинарска активност и публицитет којег је остваривао вођењем расправа, писањем критика, есеја, чланака, коментара, фељтона и сродних тематских жанрова, у којима је бритком и бескомпромисном анализом друштвених односа указивао на неопходност класних промена. Од многих је због таквог идеолошког приступа оспораван и потискиван у заборав, али време је показало како су његова предвиђања о опадању просечне профитне стопе, даљем ширењу неједнакости у прерасподели друштвеног благостања и пауперизацији средње класе била тачна. Човек који је за својим изворима трагао у европском хуманизму, енглеској политичкој економији и социјалном утопизму међу првима је запазио да идеје о револуционарним променама могу заживети само ако су доступне масама, а да је најбржи и најефектнији модел њиховог ширења посредством штампе која је у том времену била доминантан друштвени медиј.

Маркс је још у младости уочио како се у основи класних антагонизама који су пратиле развитака капитализма, крију непомирљиве супротности између најамних радника и капиталиста, односно борба између сиромашних и богатих. Она се одвијала на свим подручјима друштвеног живота, од економије и политике до религије, идеологије, забаве и културе, попримајући мноштво најразличитијих облика. У време настанка индустријског пролетаријата борба је била стихијска, неорганизована, састојала се углавном, од спонтаних протеста против тешких услова рада или незапослености. Борба радничке класе за економска права добијала је постепено и карактер борбе за одређена политичка права. Настанком *Чартистичког покрета* у Енглеској тридесетих и четрдесетих година XIX века, дошло је, први пут, до постављања јасних политичких захтева радничких организација (опште бирачко право, годишњи избори, тајно гласање...). За овај рад од велике важности је чињеница да су се међу 53 члана *Чартистичког конвента* 1839. године налазила и шесторица новинара, који су у великој мери допринели ширењу и популарности покрета. Чланови овог тела су се убрзо поделили на две струје: једна је хтела да циљеве оствари користећи „физичке силе“, док се друга залагала за „моралне силе“.⁴ Чартизам је

4 Прве су се залагале за примену свих метода како би се остварили циљеви, укључујући

први организовани масовни покрет радника, који је показао свету да је на историјску позорницу ступила нова друштвена и политичка снага - радничка класа. Овај покрет створио је своју штампу која је одиграла важну улогу у политизацији радничких организација. Два најзначајнија чартистичка листа јесу недељници чији називи, у преводу на наш језик гласе: *Защитник сиромаша* (Poor Man's Guardian) и *Северна звезда* (Northern Star). Први лист издавао је Хенри Хедерингтон (Henry Hetherington), познати социјалиста и један од твораца чартистичког програма. Његов лист прочуо се по борбености и отвореним захтевима за републику, запањујући конзервативне читаоце чланцима у којима није штедео ни краљевски дом. Оснивач и уредник *Северне звезде* је Ирац Фергус Конор (Feargus O'Connor), такође један од истакнутих вођа. У броју од 25. јула 1846. објављена је честитка коју су власнику и сарадницима упутили Маркс и Енгелс, констатујући како је ово „једини енглески лист који познаје стварно стање партије у Енглеској, који је стварно и сушаствено демократичан, који је слободан од националних и религиозних предрасуда, који гаји симпатије за демократе и раднике (данас су оно готово једно те исто) читавог света, који у свим тачкама изражава мишљење енглеске радничке класе, па је стога једини енглески лист који стварно заслужује да га континентални демократи читају“.⁵ Међутим, са временске дистанце ниједан од ових листова није имао јасан социјалистички програм. Били су то више радикални листови: критиковали су постојеће друштвене односе, али без јасних визија како да се ти односи мењају.

Маркс је своју јавну активност започео 1842. године, и то баш у штампи, најпре као сарадник, а затим и уредник *Рајнских новина* (Rheinische Zeitung), листу за политичка, трговачка и занатска питања, који је излазио у Келну. Међу оснивачима и акционарима били су келнски индустријалци, трговци и банкари - Кампхаузен, Опенхајм, Дагоберт, и други. Лист је основан (1. јануара) да би штитио интересе нове рајнске буржоазије, али и да би разбио монопол најугицајнијих, провладиних „Келнских новина“. Као ангажовани публициста

и општи штрајк и оружани устанак, док су друге биле за мирне и легалне методе промене јавног мишљења. Из данашње перспективе може се тумачити како су једни били за употребу „тврде“, а други „меке моћи“!

5 Према: Маркс, Енгелс: *Дела*, том 7, стр. 22.

Маркс пише ауторске текстове против закона о забрани сече шума, осуђује нацрт закона о отежавању развода брака, изјашњава се против сталешко-феудалних привилегија, критикује рад скупштине, али се залаже и за ослобођење политике од теологије. Већ самом појавом и снагом првих чланака скреће пажњу на себе, што и конкуренција признаје: „Др Маркс је у ствари онај редактор који је листу дао особену боју... Читаоци ових подужих чланака се још сасвим добро сећају оштрог, продорног ума, дивљења достојне дијалектике којом се аутор управо удубљавао у шупље изјаве посланика, а онда их изнутра уништавао: није се често виђао критички ум у тако разорној виртуозности...“⁶

Маркс је први новинар који је и доктор наука, што се добро види из анализе текстова које објављује. Они не робују жанровским стегама, па су критички интонирани, богати аргументима, али и теоријски провокативни пошто за циљ имају одјек у што широј јавности. Аутор свесно улази у средиште политичке битке и пише борбене чланке у којима расправља о актуелним друштвено-политичким проблемима, обрачунава се са религијом и феудализмом, оштро критикујући власт. Он верује да су радници рационална људска бића, која ће, ако им се пружи потпуна и тачна информација, донети исправну одлуку. У тадашњим новинама пише: „Судбина коју питање времена дели са сваким питањем које оправдава његов садржај, а самим тим и логична основа, јесте у томе да питање, а не одговор представља основну потешкоћу. Истинска критика, стога, анализира питања, а не одговоре. Као што се до решења алгебарске једначине долази чим се проблем сведе на свој најједноставнији и најјаснији облик, тако се и до одговора на свако питање долази када оно постане стварно.“ Сфера спекулативности развијена у периоду инспирације Хегеловим учењима од тада се дијаметрално преображава, па уместо апстрактне личности у центар својих интересовања ставља обичног човека, при чему уочава како само пролетаријат поседује снагу промене друштвеног поретка. Интуитивно је осећао снагу пропаганде, али не тако што ће удовољавати жељама и ставовима јавности, већ што

6 *Mannheimer Abendzeitung* у броју од 20. фебруара 1843. Према: Маркс, Енгелс: *Дела*, том I, стр. 463.

ће их критиковати, вредносно мењати, коришћењем знања и ефикасних података. Јосип Бишкуп међу првима запажа како је Маркс спојио „теорију социјализма са радничким покретом“, али не увиђа и чињеницу како је велики мислилац спојио радничку праксу са пропагандном теоријом партијности штампе коју ће касније присвојити Лењин!⁷ Великом идеологу и пропагандном стратегу било је јасно да се промене скривају у економском преображају друштва, па постављајући темеље материјалистичког социјализма промовише *акцију* као суштину радничког деловања. Капиталистички начин производње је развио производне снаге, али су односи у производњи остали исти, чиме је радник постао још сиромашнији и експлоатисанији. „Оспособљење радника у његовом производу значи не само да његов рад постаје предмет, спољња егзистенција, него да рад егзистира мимо њега, независно, туђе и постаје њему насупрот самостална сила, да му се живот који је дао предмету супротставља непријатељски и страно“.⁸ Ако је рад човекова суштина, онда га капитализам отуђује, деградирајући личност, свдећи је на обичан додатак машини која ионако припада капиталисти! Прогнозирајући како ће буржоаску револуцију наставити пролетерска, промовисао је раднички интернационализам, наговештавајући глобално уједињење сиромашних и обесправљених људи.

Своја ионако скромна средства улагао је у штампање и политичку активност, због чега је био принуђен на бројна одрицања. Дошавши до једног од основних начела научног социјализма - да ослобођење радничке класе мора бити дело саме радничке класе - Маркс се са својим истомишљеницима посвећује револуционарном раду. Он међу радницима шири идеје комунизма, ствара дописничке комитете за везу, успоставља сарадњу са револуционарним организацијама и групама радника и припрема услове за рад прве пролетерске организације - Савеза комуниста. При томе, увек је прво новинар јер добро уочава да је за сваку пропаганду неопходан континуитет пласирања идеја, што он својим текстовима непрекидно чини. Спретно користи све облике комуникације сматрајући нужним да радници учествују у револуцији која

7 Види у: Бишкуп, 1983: 12.

8 Маркс, Карл: *Економско-филозофски рукописи*, Напријед, Загреб, 1961, стр. 211.

се уочава на обрисима хоризонта, али и да ће у том случају за политичку битку бити неопходно и сопствено гласило. Вешто пласира тезу како радници морају бити добро информисани о циљевима своје борбе како би се у њима пробудио револуционарни дух, што ће много касније Херберт Ганс (Herbert J. Gans) оспорити ставом да информисани грађани нужно не бивају политички активни. „Информисани грађани збацују диктатуре, али их и подржавају.“⁹ Као последицу, 19. јануара 1843. добијамо временски орочену забрану издавања *Рајнских новина* (до краја марта), јер пруска влада није могла допустити да се социјалистичке и комунистичке идеје шире државом, уз формално образложење да лист нема своју концесију. Иако је Маркс јавно понудио оставку како би спречио гашење новина, она није ни разматрана, па због могућности да би могао доживети судбину неких других новинара и уредника који су већ били хапшени и протерани одлази у Француску!

На првом конгресу Савеза комуниста, 1847. године у Лондону, Маркс и Енгелс добијају задатак да израде програм ове револуционарне организације. Они заједно пишу *Комунистички манифест*, најчувеније дело социјалистичке литературе, у коме сажето износе нове погледе на друштвени развитак, на класну борбу, циљеве, тактику и захтеве комуниста. Манифест је објављен у фебруару 1848. године, уочи буржоаско-демократске револуције у Француској, најпре на енглеском и немачком, а затим и на француском језику. По избијању револуције у Немачкој, Маркс одлази у Келн, на поприште збивања, где са Енгелсом покреће *Нове рајнске новине* (*Neue Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*), које уређује у духу идеја манифеста. Рачунали су на репутацију претходних издања, али и потребу трансформације европског друштва. Предвиђали су и да је капитализам у кризи, да ће уследити нове револуције, због чега треба хитно извући поуке из претходних дешавања и утврдити даљу тактику пролетеријата. Ново гласило требало је да им послужи као центар истовременог утицања у више земаља (Немачка, Белгија, Француска, Енглеска, Швајцарска...). Чињеница да су више од два месеца радили на припремама за издавање таквог

9 Herbert J. Gans. *Democracy and the News*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003, p. 60.

листа говори о приступу који су развијали, посебно што су од сарадника сада захтевали брзину у прикупљању, обради и дистрибуцији информација. У низу чланака идеолошки вешто осветљавају, објашњавају и тумаче револуционарна збивања у Европи и разрађују тактику пролетаријата. Ова издања су пример агитаторског приступа и деловања револуционарне публицистике, јер прецизном политичком аргументацијом и отвореним идеолошким стремљењем указују на правце којима би друштво требало да се мења. Такав тон и јединствена усмереност порука од сегментираних и распуштених радничких група за кратко време креирају организовану политичку силу, која прети интересима неодлучне немачке буржоазије, која запрепашћено и неодлучно прати шта се дешава.

Укључујући се у јавни живот немачких политичких емиграната, Маркс радо учествује у бројним расправама са демократски оријентисаним Парижанима, док повремени текстови и чланци које пише сведоче да су његове амбиције још увек незадовољене. Детаљна анализа устанка шлеских ткача, али и низа радничких покрета у Триру, Ахену, Келну, Манхајму, па и Берлину и другим градовима, показује нам да са великом пажњом чита немачку штампу, како би у својим текстовима промовисао идеју о пролетеријату и његовој мисији у промени друштвеног поретка. Да не постоје границе за критику властодржаца показује у чланку: „Инструкције уз најновију стилску вежбу кабинета Фридриха Вилхелма четвртог“, у којем оштрици свог пера излаже чак и пруског краља! У страху од прогона, на кратко се преселио у Брисел, посвећујући се јачању радничког покрета, али и објављујући критичке расправе у белгијској штампи. Револуционарна 1848. остаће запамћена у његовој биографији, јер га је белгијска власт ухапсила (са породицом), па је без ствари напустио ову државу. Тада први пут извештава кроз форму проширене вести, јер су брзина и актуелност тражили да се светска јавност што пре упозна са његовом судбином.

Маркс у чланцима инсистира на радничкој борби за политичким правима и бољим економским положајем, а захтевима да се феудално власништво претвори у државно, да се национализују рудници, транспорт и слична јавна добра отвара фронт за популарисање социјализма и социјалистичких

односа. Додамо ли овим текстовима и оне у којима се са Енгелсом залагао за проглашење хипотека на сељачка имања у државном власништву или мере којима се ограничава банкарски капитал, да се отварају народне радионице, а више бриге посвети старању о инвалидима и неспособнима, јасно је што судбина новина долази у питање?¹⁰ Крупна буржоазија која је била већински власник акција, одмах се повукла из финансирања листа, јер су очекивали да ће новина бити уз владу. Студија у којој је Маркс након револуције у Француској директно оптуживао власт како је издала ситну буржоазију, пролетере и сељаке склапајући споразум са феудалцима и краљем, само је учврстила њихов став.¹¹ У намери да угасе новине није их спречио ни податак да су након само месец дана излажења имале 5.600 претплатника! Последњи број симболично излази у црвеној боји, с револуционарном песмом на насловној страни и поруком радничкој класи да настави са својом борбом!

Велики подстрек даљем развоју социјалистичке штампе дало је оснивање *Прве интернационале* (у Лондону 1864). Познато је да је Маркс био главни организатор и душа ове међународне радничке организације. Он је учествовао у свим њеним борбама и акцијама, писао статуте, манифесте, прогласе, тезе за конгресе, залажући се увек за револуционарни социјалистички програм. Интернационала је отварала своје секције у свим земљама Западне Европе и САД, а своје присталице и сараднике имала је и међу Русима и Јужним Словенима.¹² Комуна, проглашена 28. марта 1871. године, поново привлачи његову пажњу. Он запажа границе и мане покрета - који упркос ономе што преносе у то време новине, није „марксистички“, и који он још мање контролише - али му жели успех и изражава своје одушевљење у једном априлском писму: „Париска побуна је најславнији успех наше партије.“ Да би одбранило Комуна и утишало гласове неодобравања

10 Овде се посебно указује како су Маркс и Енгелс заступали став да у потенцијалној немачкој револуцији треба да *заједно учествују радници и сељаци*. У југословенској марксистичкој литератури дуго се учило како је то искључива заслуга Лењина!

11 У првом броју од 6. јула 1850. године објављен је чланак: „Јулски пораз 1848.“ у којем детаљно анализира период револуције и грешке које су том приликом учињене.

12 Бјелица и Јевтовић у „Историји новинарства“ наводе како је покретање првог социјалистичког листа у Србији - *Раденик* - Светозара Марковића у директној вези са активностима Прве интернационале (2006, стр. 287.).

који су му упућивани, Међународно удружење радника (*Прва интернационала*) поверило му је да састави текст за обраћање јавности, познат под називом *Грађански рат у Француској*. То је један од Маркових најбриљантнијих радова, који је у исти мах сатира, панегирик и анализа. Пошто је својим оштрим пером описао Адолфа Тијера, тог „монструозног кепеца“, он тражи да се схвати шта је била Комуна, „та сфинга која разум буржоазије ставља на тако тешко искушење“. Одговарајући на питања из 18. бримера, о државном апарату, он је одређује као „директну супротност Царству“, као „позитивну форму социјалне Републике“ посвећену уништењу институција „моћи модерне државе“ (сталне војске, правосуђа, полиције, цркве), на којима је почивао Бонапартин режим. Овим текстом стиче велику популарност у француској јавности, али и интересовање тамошње полиције чијој пажњи је непрекидно изложен.

1. МАРКСОВЕ „ДЕБАТЕ О СЛОБОДИ ШТАМПЕ“

Карл Маркс је ступио у политички и јавни живот као непомирљиви противник цензуре, што се уочава још из његових првих текстова. У то време најразвијеније државе у Европи су Енглеска и Француска, које су прве започеле буржоаску револуцију улазећи у фазу либералног капитализма. Он брзо уочава како су средства јавног комуницирања увек у нечијем власништву, али и да монопол над информацијама води ка монополу на јавно мњење. У Немачкој се ови процеси одвијају много спорије, јер су се критике друштва и религије доживљавале као напад на систем у којем је млада буржоазија још увек била под снажним утицајем остатака феудалне заједнице. Борба за успостављањем грађанских слобода најлакше се могла водити у новинама, па је немачка влада *Указом о штампи* још 1819. увела цензуру како би контролисала критички интониране садржаје, али је инструкцијом из 1842. затражила да се она оштрије примењује у пракси. То није само интервенција у пољу политичког објављивања, већ овлашћење цензорима да превентивно делују у свим написима: из културе, религије, књижевности, укључујући и науку. У тадашњем немачком друштву младохегеловци су се истицали слободоумношћу идеја, па је разумљиво што се после одбране

докторске дисертације двадесеттворогодишњи филозоф Марк огласио жестоком критиком забране као облика друштвеног надзора. Његов чланак „Примедбе поводом најновије пруске инструкције о цензури“ (1842) брзо је привукао пажњу тадашње либералне јавности. Врло темељно и аргументовано Марк је доказивао штетност цензуре и потребу слободе штампе, користећи низ правних квалификација како би обесмислио намеру власти да је уведе. Тврдио је како је цензура највећа препрека истраживању истине, јер води ограничавању духа и негацији слободе.¹³ Кроз чланак је развијао научно-полемички приступ, логичку аргументацију, непопустљивост и оштрину, а завршава га речима: „Право радикално излечење цензуре било би њено укидање, јер та установа је лоша“ ! Немачки политичар и историчар Франц Меринг (Franc Mehring) писао је да међу класичним списима о слободи штампе Марксова расправа „стоји увек у првом реду“.¹⁴

Марк вешто доказује како је цензура једнодимензионална, јер се под њеном контролом налази само народна штампа, док су владини листови ослобођени било каквог облика надзирања. Поигравајући се пропагандним техникама денунцирања друге стране, извргао је руглу чланове сталешке скупштине, али и државне институције, што му омогућава велику популарност међу читаоцима, укључујући и ширу политичку јавност. Овде можемо видети обресе *теорије уверавања*, која је данас честа у кризном ПР-у, а циља да унутрашња и спољашња јавност прихвати у медијима презентован став, понашање или идеју.¹⁵ Најчешће цитирана мисао из Марксове расправе о слободи штампе је ова: „Слободна штампа је вазда будно и свевидеће око народног духа, оличено поверење народа према самом себи, речита спона која спаја појединца са државом и са светом, отеловљена култура која материјалне борбе

13 „Ја сам хумориста, али закон наређује да се пише озбиљно. Ја сам одважан, али закон наређује да мој стил буде скроман. *Сиво у сивом* – ето то је једина, једино дозвољена боја слободе.“ Према: Марк, Енгелс: *Дела*, том I, стр. 180.

14 Овај немачки социјалдемократа је 1879. године први употребио појам *марксизам*, желећи да њиме одреди складан, пролетерски поглед на свет и учења о еволуцији природе и историје, која су темељила Марксова теоријска гледишта. Више у: Mering, *Karl Marks - istorija njegovog života*, 1958.

15 За разлику од пропаганде, која искривљује чињенице и претерује у изјавама, уверавање треба бити утемељено на информацијама којима јавност искрено верује да је нешто тачно и истинито. Томић, 2016, стр. 210.

преображава у духовне борбе и идеализује њихову грубу материјалну форму. Она је безобзирна исповест народа пред самим собом, а исповест, као што је познато, има спасилачку снагу. Она је духовно огледало у којем народ види самог себе, а самопосматрање је први услов за мудрост.“

Млади Маркс слободу штампе разматра као део слобода уопште, чиме наставља делатност из своје докторске дисертације. Уставно-правно регулисање штампе треба разматрати кроз поље органске повезаности са другим видовима слободе. „Сваки облик слободе условљава друге облике као што један део тела условљава друге. Нема слободе без потпуне слободе. Кад год се одбацује неки облик слободе, одбацује се цела слобода“, каже Маркс. Анализирајући пример белгијске револуције он истиче да се никада не би ни десила да јој није претходила револуција штампе, указујући на дијалектичку међузависност великих друштвених промена са средствима масовне комуникације. „Ниједан човек се не бори против слободе, он се у најгорем случају бори против слободе других људи.“ Отуда је нека врста слободе одувек постојала „само једном као посебна привилегија, други пут као уопште право“. Према томе, „онде где има штампе има и слободе штампе“. Проблем је у томе што је она само за привилеговане, а не за све људе. Без слободних појединаца нема слободне заједнице, али ни без слободне заједнице нема слободних људи. Само слободни људи могу да живе у слободној заједници. Другим речима, ослобађање појединца и друштва мора да буде истовремено!

У време кад је Маркс писао овај свој рад, земаљске скупштине у Немачкој биле су састављене од четири сталежа: представника кнежевског сталежа (неких владајућих породица немачког царства), представника племства, представника градова и представника сеоских општина. Маркс је запазио како сваки сталеж има своје схватање слободе штампе „тако да не полемише индивидуа него сталеж“. Добро познавајући механизме издавања новина лако закључује да је појам слободе штампе релативан, јер поред правног укључује и економски аспект! Отуда поставља питање, али и нуди одговор: „Које би огледало, дакле, могло верније од дебате о штампи одразити унутрашњи карактер скупштине.“ Ове његове речи могле

би се узети као зачетак *теорије о класној суштини слободе штампе*.¹⁶ Он у капиталистичким друштвима препознаје две велике класе: капиталистичку класу или буржоазију, и радничку класу, односно пролетаријат, повезане друштвеним односом. Маркс капиталисте види као носиоце средства за производњу који купују радну снагу од радника са циљем да увећају своје богатство присвајањем вишка вредности и његовом акумулацијом у виду капитала; док су радници истовремено лишени директног приступа средствима за живот па стога морају да продају своју радну снагу како би опстали. Две класе својим међусобним односом конституишу односе производње у капитализму, што је историјски посебан начин производње који настаје из претходно постојећег феудалног поретка, подривеног економским, социјалним и технолошким променама.

Маркс је критиковао мишљење неких посланика у скупштини који су бављење новинарством третирали као питање заната. Тиме су доказивали да је штампа у Немачкој слободна, као што су слободни и сви други занати. Суштина слободе штампе није у обављању заната, истицао је Маркс, то је ствар штампара и књижара, већ у слободоумном исказивању мишљења. Слобода штампе се мора подвргавати сопственим законима. Њему је јасно да новинарство служи за откривање реалности у којој друштво егзистира, али и да извештава на начин који у потпуности објашњава шта се то догодило. Филозофи медија овде уочавају тренутак „прекорачења граница политичког живота позивањем на универзалије попут људских (социјалних) права или слободе *per se*“, јер Маркс закључак изводи на темељу мишљења о револуцији која би требало „радикално да захвати све домене културног, па и медијског живота једне заједнице“.¹⁷

У „Дебатама о слободи штампе“ Маркс се дотакао и питања јавности рада и доступности скупштинских информација. Проблем видљивости у јавној сфери не треба

16 За разлику од пропаганде, која искривљује чињенице и претерује у изјавама, уверавање треба бити утемељено на информацијама којима јавност искрено верује да је нешто тачно и истинито. Томић, 2016, стр. 210.

17 „Тиме је Марксов карактеристични, на филозофско-антрополошки начин артикулисан теоријски интерес за идеју слободе, задобио непосредну имплементацију у штампи свог доба,“ констатује Дивна Вуксановић (2008: 145).

посматрати кроз технолошку доступност штампе, већ политичке репрезентације порука којима се мења стварност. Он се залагао за аутентично представљање, односно објављивање скупштинских дебата у целини, без икаквих интервенција од стране скупштине. Ево како је он гледао на тај проблем 1842. године: „Публиковање скупштинских дебата које зависи од воље сталешке скупштине горе је него никакво публиковање, јер ако мени скупштина пружа не оно што она јесте, него оно што она *жели да изгледа* у мојим очима, ја ћу је сматрати за оно за што се она издаје: за *привид* - а лоше је ако привид стекне озакоњено постојање.“ Скоро век и по касније, најпознатији представник постмодернизма Жан Бодријар (*Jean Baudrillard*) сматраће да медији играју кључну улогу у замагљивању дистинкције између слике и стварности, само ће уместо *привида* користити појам *симулакрум*!¹⁸

Већ у овом периоду Маркс је кроз новинарску праксу схватио да је буржоазија спремна на борбу само до неке границе, без превеликог ризика по стечени капитал. У својим захтевима за слободу штампе он је остајао углавном усамљен, јер немачка јавност није имала свест о дубини проблема цензуре у Немачкој. Фридрих Енгелс је писао касније: „Да је десет новина имало ону храброст коју су имале *Рајнске* и да су њихови издавачи уложили неколико стотина талира више на трошкове слагања - цензура би већ 1843. у Немачкој била немогућа.“ После обустављања *Нових рајнских новина* (1849), Маркс се није посебно бавио питањем слободе штампе. Тај проблем је посматрао у склопу својих проучавања друштвеног развитка. На штампу је гледао, пре свега, као на средство радничке класе у борби за промену друштвених односа. Питање слободе пролетерске штампе он не истиче у први план, већ њену ангажованост и борбеност, њену решеност да се бори за циљеве радничке класе. То је и полазна тачка теорије о партијности штампе, коју је касније подробије разрадио Владимир Иљич Лењин.¹⁹

18 Отуда *привид* постаје срж саме стварности, па Бодријар поручује: „Тако комуникација и друштвено функционише у затвореном кругу, као обмана – за коју се везује снага одређеног мита“ (1991. стр. 85).

19 У важна својства партијности штампе Лењин убраја идејност, непоколебљивост и јасноћу политичких опредељења, уз истовремену контролу партије на сав рад на издавању и ширењу литературе и штампе. Суштину партијности штампе он је видео у њеном служењу интересима пролетаријата, свесном усвајању идеја и програма за које се бори партија. (Бјелица, Јевтовић,

2. МАРКС И ГЕОПОЛИТИКА

Још 1848. године Маркс је у *Комунистичком манифесту* визионарски написао: „Уместо старе локалне и националне изолације и самодовољности имамо *односе у свим правцима, универзалну међузависност нација*“. То значи да је још тада уочио како се свет усложњава, али и да капитал продире у све поре планете, чинећи живот глобално зависним. Међу првима је уочавао све веће пукотине у буржоаским срединама, али и све снажнији отпор власти које су чињењем мањих уступака куповале време да утихне поклич за револуционарним променама у европском окружењу. У пракси, то је значило затварање капија за Марксово новинарско деловање, јер листови који су га желели нису имали високе тираже или му њихова политичка оријентација није одговарала, а оне којима би он радо поверио своје текстове нису смели да га објављују! Човек који је у Лондону имао статус емигранта и пролетера живео је у све већој материјалној оскудици, при чему му је и здравље са протоком времена слабило, тако да је позив за сарадњу са *Њујорк Дејли Трибјун*ом (New York Daily Tribune) 1851. године дошао у правом тренутку. Уредник Чарлс Дана (Charles Dana) није имао револуционарних оријентација, иако је био либералних гледишта; буџет за спољну сарадњу био је лимитиран, па је динамика сарадње често превазилазила финансијски зацртане оквире, због чега се значајан део Марксових текстова никада није ни појавио пред читаоцима. Ипак, могло би се рећи да му је ова врста сарадње донела доста користи, посебно видљивост на широком америчком простору и утицај који се све више испољавао у оквирима међународне сарадње. Поред новинарског ангажмана, Маркс је нову позицију користио за склапање важних познанстава, па је тако почео учтиво размењивање писама са америчким председником Абрахамом Линколном, али и другим важним актерима америчког политичког живота.

Анализом текстова које је слао америчким новинама може се запазити нова сфера интересовања, али и настојања да себе представи као изврсно обавештеног аутора. Тако извештавајући из Немачке у потпису ставља: *из Берлина*;

написи из Француске потписују се – из *Париза*, иако је сво време он у Лондону! Политичка пракса је Марксу омогућила ризницу емпиријских података из готово свих европских држава, али и колонија и са других континената. Нагло почиње да се интересује за економску и социјалну проблематику, при чему спајајући научна истраживања са новинарским техникама обраде садржаја креира специфичан, препознатљив стил због којег је лако препознатљив аудиторiju. Неки аутори, међу којима и Бишкуп, сматрају да је то и разлог што један број текстова објављених у *Њујорк дејли трибјуну* није потписан!²⁰ Милојица Шутовић уочава како је „*Трибјун*” био најутицајнији часопис у САД и вероватно и најтиражнији у коме је Маркс био један од осамнаест иностраних дописника, радећи за једну фунту стерлинга по недељном прилогу, а од 1853. године због омиљености код читалаца хонорар по чланку повишен је на две фунте. Америчке читаоце Маркс је изванредно информисао о „европским приликама, британској колонијалној политици и социјалним проблемима о експропријацији земље од сељака у Енглеској и Шкотској, о ирској беди, о покрету чартиста, борби за десеточасовно радно време...”²¹

Очекујући циклична понављања економских криза Маркс у фокусу има Француску, најављујући скори крај бонапартизма, али и сумрак европских колонијалних империја. Иако у текстовима указује на циљеве и методе пљачкашке политике којом колонијалисти у име „ширења цивилизације“ сиромаше народе Индије, Кине и Персије, закључује како колонијална политика не користи ниједном народу, већ само капиталистима из тих држава. Величина аутора огледа се у способности сагледавања ситуације иза хоризоната дешавања, па тако уочавајући како само политичке игре могу одложити револуцију у Француској указује на моћ капитала да производњом конфликта и ратова на другој страни превлада унутрашње немире! Велики је број текстова, чланака, уводника и полемика којима Маркс скреће пажњу на

20 У важна својства партијности штампе Лењин убраја идејност, непоколебљивост и јасноћу политичких опредељења, уз истовремену контролу партије на сав рад на издавању и ширењу литературе и штампе. Суштину партијности штампе он је видео у њеном служењу интересима пролетаријата, свесном усвајању идеја и програма за које се бори партија. (Бјелица, Јевтовић, 2006: 109-112).

21 Шутовић, 2015: 127.

проблем колонизације, при чему низом аргумената доказује на покварену природу евриопских капиталиста који у циљу увећања профита читаве народе излажу бројним опасностима. Објашњавајући како Енглеска кријумчари опијум из Индије у Кину, при чему трује кинеске грађане, наводи и конкретне цифре којима се корумпирају кинески цариници и администрација, што доказује његове добре изворе информација.²² Упознајући свет са историјом, културом и свешћу индијског народа, он открива и анализира растуће незадовољство њихове јавности, предвиђајући устанке којима ће домаће становништво збацити колонијални терет који им је наметнут. Ако се зна да су у том периоду информације међу континентима и државама путовале и по неколико месеци, и данас је загонетка како је Маркс успевао да их добије тако брзо. При томе, он је увек неповерљив према чињеницама које нису потврђене из неколико извора, јер добро зна да дезинформације и слични манипулативни садржаји служе капиталу за енормно и брзо берзанско богаћење.

Идеја која се провлачи као невидљива нит кроз све његове текстове је борба за ослобођење радничке класе. Он проучава друштвене односе, трага за патолошким појавама, истражује социолошко-економску позадину, слика унутрашње противречности, при чему је увек оштар, прецизан и јасан у поруци коју упућује читаоцима. У том тренутку свет је закупљен аустријско-француским ратом (1859), који се води на тлу Италије. Америчким читаоцима открива како је Наполеон III побегао са бала на свом двору у страху од атентата, што су провладини медији покушали да сакрију, доказујући како се службена штампа користи за приватне циљеве. У тренуцима када је већина европске јавности уверена у мир, Маркс наговештава да ће избити рат, а по његовом окончању први запажа како су Французи више добили на бојном пољу, а Аустријанци чином потписивања Уговора о миру!²³ Маркс има одличне процене геополитичких дешавања,

22 У првом делу чланка Маркс илуструје како је Енглеска приморавала Индијце да опијум продају њеним монополистима, због чега је „трговина“ са два и по милиона долара 1816. за само две деценије увећана десет пута, да би 1856. године премашила 35 милиона долара (Маркс, Енгелс: *Дела*, том I5, стр. 446).

23 „Аустрија се одрекла само оног што јој је стварно одузето. Француска је издатком од око стотину милиона долара и животима око 50.000 својих синова платила контролу над Сардинијом, велику славу својих војника и глас заиста срећног и унеколико успешног

добар је познавалац војне стратегије и скривених економских игара, брижљив аналитичар берзанских кретања, па повезујући противречности и нелогичности у светској штампи ствара сопствену слику. Отуда ће (опет међу првима) уочити догађања око новог кинеског рата, па пратећи из Лондона ток операција америчку јавност упозорава на интересно заједништво енглеских и француских колонијалиста, којима не смета међусобна нетрепелљивост у Европи.

У сфери геополитике Маркс је своја размишљања о глобалним појавама и процесима најјасније износио пишући за њујоршке читаоце, али корене његових размишљања о глобализацији можемо запазити још у Манифесту комунистичке партије, када каже: „Власници капитала и бизниса код радника ће подстицати и стимулисати потребу да купују њихову скупу робу: станове, куће и технологију, обавезујући их при том да улазе у скупе хипотекарне кредите до нивоа неиздрживости – и на крају ти неплаћени дугови ће изазвати банкрот банака“. Бриљантна анализа тадашње капиталистичке економије свакако да помаже при разумевању узрока савремених глобалних криза, попут оне из 2008. када је светско тржиште новца и некретнина могло да се у потпуности уруши.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

За разлику од многих теоретичара индустријског капитализма из XIX века, Маркс је био истински револуционар, али пре свега, новинар који је својим чланцима, коментарима, есејима, извештајима, анализама и сличним жанровима постао познат широм света. Храбро разоткривајући карактеристике тадашњих режима указивао је на слабости политичких односа, залажући се да власт из руку аристократско-буржоаске олигархије пређе у руке пролетеријата. Највећи део његових радова написан је у славу радничке револуције коју је предвидео у Комунистичком манифесту и за коју је био сигуран да ће се десити. Истина, оне су се као печурке шириле светом после његове смрти можда не увек онде и онако како их је он замислио, али без обзира, дешавале су се у складу са његовим

генерала за свог цара. За цара је то много, али за Француску, која је поднела толике људске жртве и материјалне издатке то је мало; зато никога не изненађује што у Паризу влада незадовољство“ (Маркс, Енгелс: *Дела*, том 15, стр. 222).

визијама. До средине наредног века више од једне трећине светске популације живело је у режимима који су себе називали марксистичким или социјалистичким, искрено верујући да је то најбољи облик владавине.

Маркс је у својим делима мало говорио о масовним комуникацијама, вероватно желећи да тако скрене пажњу са себе и жанровских облика које је користио. Према његовим учењима владајућа класа, коју одређује њено власништво над средствима производње, контролише и власник је штампе у капиталистичким друштвима. Отуда медији оснажују капитализам, али да би се то прекинуло неопходно је континуирано промовисање критичких, радикалних опозиционих идеја! Његов бриљантан обрачун са заступницима цензуре и покушајима њеног законског утемељења представља тренутак преокрета у борбу за слободу комуницирања, критиковања и информисања, што је и данас постулат демократског уређења сваког друштва.

Многи неолиберални теоретичари би Маркса радо вратили у XIX век и оставили у кругу мислилаца које је време потрошило, али не би били у праву. Политичка акција усмерена на промену система и данас је тешко остварива без средстава масовне комуникације, али пошто се он никада теоретски није изјашњавао о томе други би радо присвојили његова размишљања. На пример, амерички професор Џин Шарп (Gene Sharp), оснивач *Института Алберт Ајнштајн* у Бостону, данас је један од највећих теоретичара стратегије ненасилног комуницирања. „Када уклоните институције које подржавају систем – систем мора да се сруши“, његова је кључна порука, али ако сте пажљиво читали овај рад много раније ове принципе користио је Карл Маркс „рођењем“ својих идеја у ондашњој штампи. Или, ако размотримо „пропагандни модел“ Ноама Чомског (Chomsky) и Едварда (Edward) Хермана, који су сматрали како медији функционишу као кључни механизам пропаганде у капиталистичким демократијама и да класни интерес има утицај „на више нивоа на интересе и изборе масовних медија”²⁴ можемо ли препознати редизајнирана Марксова учења? Мада њихова критика није укорењена у

24 Edward S. Herman and Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, New York, 1988, p. 2.

марксизму, они као и немачки новинар и филозоф сматрају да се контрола унутар медијских организација поклапа са широм контролом у друштву како би се медији учинили „ефикасним и моћним идеолошким институцијама које врше пропагандну функцију у циљу подршке систему”. Сличан став изнео је и Едвард Бернејс (*Edward Bernays*), човек којег теоретичари комуницирања сматрају оцем ПР-а. Он тврди да је „производња, стварање пристанка” (*Engineering of Consent*) синоним за нужну уметност манипулисања људима, а да се до ње долази повезивањем идеја намењених грађанима са њиховим подсвесним жељама. На полицама библиотеке родоначелника спина налазиле су се књиге његовог ујака Сигмунда Фројда, али и Карла Маркса, што значи да их је овај уметник креирања *привида* користио у својој пракси.

Марксово новинарско ангажовање данас је актуелније него у времену настајања, јер већина теоријских поставки и даље може служити као узор професионалном, критички-одговорном, аналитичко-истраживачком писању. Он је зачетник идеје о депрофесионализацији и демократизацији новинарског позива, којег доживљава као суштински извор јавног мњења и покретача друштвених промена. Човек који се борио против цензуре и било каквих облика надзора залагао се да новинарство развија јавни дијалог, грађанску трибину на којој ће разменом информација грађанство само стварити оквир за демократско живљење, што је и императив савременог журнализма!

Литература

Бишкуп Ј., *Маркс као новинар*, НИРО „Школске новине“, Загреб и „Просветни преглед“, Београд, 1982.

Бјелица М. и Јевтовић З., *Историја новинарства*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2006.

Вуксановић Д. (2008), Марксово наслеђе и медији, зборник са међународног научног скупа: *Маркс и наслеђе*, Удружење за филозофију и друштвену мисао, Бања Лука, 2008.

Маркс К. и Енгелс Ф., *Дела*, том I и II, Институт за међународни раднички покрет и Просвета, Београд, 1968.

Марк К., *Економско-филозофски рукописи*, Напријед, Загреб, 1961.

Шутовић М., Карл Маркс: „Аутономија социологије“ и парадокс глобализације, *Култура полиса*, Нови Сад/Београд, 2015.

Bodrijar Ž., *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, 1991.

Gans H. J., *Democracy and the News*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003.

Herman E. S. and Chomsky N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon, New York, 1988.

Marks K., *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Marks K., *Kraći rani spisi*, Dosije studio, Beograd, 2009.

Mering F., *Karl Marks - istorija njegovog života*, Kultura, Beograd, 1958.

Perry D. K., *Theory and Research in Mass Communication: Contexts and Consequences*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., New Jersey, 2002.

Tomić Z., *Odnosi s javnošću – teorija i praksa*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2016.

Sharp G., *The Methods of Nonviolent Action - part two of: The Politics of Nonviolent Action*. Boston, MA: Porter Sargent, 1973.

Zoran Jevtovic

MARX'S VIEW OF JOURNALISM AND FREEDOM OF PRESS

Resume

The awareness that through press, ideas can be distributed faster and more efficiently than any form of interpersonal communication, has directed Marx's ideological commitment to propaganda techniques and methods of journalism from an early age, but the scientific public is still insufficiently speaking about it. Interpreting phenomena and relationships in the society of that time, he gradually created the identity of the working class, using media content for education and enlightenment of future members of the Left Wing. The programs of political actions were first mentioned on the pages of the Rhineland News, in which he profoundly criticized and unmasked the socio-economic poverty of the bourgeois elite, pointing to hidden mechanisms of exploitation of the proletariat. In order to overcome the internal crisis, capitalism produces external conflicts and wars, Marx noted, concluding that conservative and reactionary presses use censorship and false news to manipulate public opinion and capital. By laying the foundations of an engaging and revolutionary press, he constructed propaganda patterns, techniques and tools that are still used in political communication.

Keywords: left wing, print, Marx, propaganda, censorship, public.